

FREGE O DEMONSTRATÍVACH¹

John PERRY

V stati *Myšlienka* sa Frege stručne zaoberá vetami obsahujúcimi demonstratíva ako „dnes“, „tu“ a „včera“ a potom prechádza k určitým otázkam, ktoré, ako hovorí, vyvoláva výskyt slova „ja“ vo vetách (T, 24 – 26). Musí povedať, že ak niekto rozmýšľa o sebe, uchopuje myšlienky, ktoré druhí nemôžu uchopiť, nakoľko sú nekomunikovateľné. Nič nemôže byť vzdialenejšie duchu Fregeho vysvetlenia zmyslu a myšlienky ako nekomunikovateľná, privátna myšlienka. Zdá sa, že demonstratíva postavili pred Fregeho filozofiu jazyka vážny problém, na ktorý reagoval svojou doktrínou nekomunikovateľných zmyslov.

V prvej časti state vysvetľujem problém, ktorý pred Fregeho postavili demonstratíva, a skúmam tri spôsoby, ako by ho mohol riešiť. Argumentujem, že žiadny z nich Fregemu neposkytuje také riešenie jeho problému, ktoré by bolo v súlade s jeho filozofiou jazyka. Prvé dva sú prijateľné ako riešenia, ale sú nezlučiteľné s jeho stotožnením zmyslu vyjadreného vetou a myšlienkou. Tretí spôsob zachováva toto stotožnenie, ale je neprijateľné. V druhej časti ukazujem, že Frege dospel k svojej doktríne o nekomunikovateľných zmysloch vďaka tomu, že si čiastočne všimol ťažkosti, ktorým čelí jeho vysvetlenie demonstratív a ktoré sa rýchlo vynoria, keď uvažujeme o slove „ja“. Dokazujem, že nekomunikovateľné zmysly nám nemôžu pomôcť. Končím

Tento preklad vychádza s láskavým povolením profesora Johna Perryho. (Pozn. redakcie)

¹ Pre práce, ktoré citujem v texte, budem používať nasledujúce skratky: skratku „T“ pre štúdiu Gottloba Fregeho „The Thought: A Logical Inquiry“; anglický reprint In: P. F. Strawson, *Philosophical Logic*, Oxford 1967, s. 17 – 38. Tento preklad od A. M. a Marcelli Quintonovcov bol publikovaný pôvodne in: *Mind*, Vol. 65, 1956, s. 289 – 311. Originál „Der Gedanke. Eine logische Untersuchung“ bol publikovaný in: *Beiträge zur Philosophie des deutschen Idealismus*, I, 1918, s. 58 – 77; skratku „ZD“ pre Fregeho štúdiu „On Sense and Reference“. In: Black, M. – Geach, P. (eds.): *Translations from the Philosophical Writing of Gottlob Frege*, Oxford 1960, do angličtiny preložil Max Black. Originál „Über Sinn und Bedeutung“ sa nachádza in: *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, L, 1892, s. 25 – 50; skratku „CT“ pre štúdiu „Compound Thoughts“, in: Klemke, E. D. (ed.): *Essays on Frege*, ktorú preložil R. H. Stoothoff. Originál „Gedankenfuge“ možno nájsť in: *Beiträge zur Philosophie des deutschen Idealismus*, III, 1923, s. 36 – 51; skratku „F“ pre prácu Michaela Dummetta *Frege*, Londýn 1973. [Existujú nasledujúce slovenské preklady: „O zmysle a denotácii“, in: *Filozofia* 47, 1992, č. 6, s. 349 – 363; „Myšlienka: logické skúmanie“, in: *Organon F* 3, 1996, č. 3, 262 – 281. (Pozn. prekl.)]

pokusom zistiť, v čom spočíva hlavný problém Fregeho prístupu, a načrtnutím alternatívy.

I

Prv než vysvetlím problém, ktorý vyvolali demonstratíva, treba uviesť niekoľko myšlienok o Fregeho filozofii jazyka.

V štúdií *O zmysle a denotáte* Frege zavádza pojem zmyslu na základe kognitívnej hodnoty viet. Potom formuluje dve kľúčové stotožnenia. Najprv stotožňuje zmysel vety s myšlienkou, ktorú veta vyjadruje. Potom stotožňuje myšlienku vyjadrenú vetou a teda jej zmysel, s nepriamym referentom vety vyskytujúcej sa v dosahu kognitívneho slovesa.

Výrazy „zmysel vety“, „myšlienka vyjadrená vetou“ a „nepriamy referent vety“ nie sú synonymá. Ak je Fregeho zdôvodnenie korektné, majú odlišné zmysly, hoci majú rovnaký referent. Konkrétne, keď ich Frege zavádza, každý z nich spája so samostatným kritériom odlišnosti.

Zmysel. Na začiatku štúdie *O zmysle a denotáte* Frege zavádza pojem zmyslu ako spôsob, ktorým môžeme vysvetliť rozdiel medzi kognitívnu hodnotou zmyslov viet „ $a = a$ “ a „ $a = b$ “, pokiaľ sú obe pravdivé, a teda zostávajú z koreferujúcich výrazov (ZD, 349 – 350). Rozlišujúce kritérium v prípade zmyslu znie takto:

Ak vety S a S' majú rôzne kognitívne hodnoty, potom S a S' majú odlišné zmysly.

Dummettovo vysvetlenie zmyslu nám pomôže premeniť túto definíciu na niečo užitočnejšie. Zdôrazňuje, že zmysel je spojený s porozumením a pravdou. Zmysel výrazu je to, „čo vieme, keď výrazu rozumieme“, a to, čo vieme, keď mu rozumieme, je niečo ako ideálna procedúra na determináciu jeho referenta (F, 293). V prípade vety, ktorej referentom je pravdivostná hodnota, zmyslom je to, čo poznáme, keď zhruba vieme, čo by sme mali urobiť – bez ohľadu na to, či to je, alebo nie je v ľudských možnostiach –, aby sme zistili, či je, alebo nie je pravdivá.

Na začiatku štúdie *O zmysle a denotáte* má teda Frege na mysli zrejme situáciu, v ktorej nejaká osoba A , ktorá rozumie obojm výrokom „ $a = a$ “ a „ $a = b$ “, akceptuje prvý výrok, hoci odmieta alebo si nie je istá druhým výrokom. Predpoklad zrejme spočíva v tom, že ak osoba A spája práve tie isté ideálne procedúry s oboma vetami, akceptovala by druhý výrok, keby akceptovala prvý výrok. Nesmie teda spájať rovnaké ideálne procedúry s obojma vetami a teda, keďže im rozumie, ich zmysly sa líšia. Máme teda:

Ak A rozumie vetám S a S' a ak S akceptuje, ale S' neakceptuje ako pravdivú, potom S a S' majú odlišné zmysly.

Toto rozlišujúce kritérium dovoľuje, aby vety mohli mať odlišné, aj keď dokázateľne alebo nevyhnutne ekvivalentné zmysly. Zložená pravdivá matematická rovnosť môže byť dokázateľne ekvivalentná rovnosti „ $2 + 3 = 5$ “, a pritom úplne kompetentný hovorca nemusí akceptovať prvú rovnosť, hoci akceptuje druhú rovnosť, lebo sa dopustil chyby vo výpočte. Poznať ideálnu procedúru determinujúcu referent neznamena, že ju musíme alebo vieme vykonať.

Myšlienka. Termín „myšlienka“ Frege nezaviedol iba ako iný výraz pre „zmysel vety“. Tento pojem pochádza z Fregeho rozčlenenia zamotaného pojmu súdu na akt, myšlienku a pravdivostnú hodnotu. Myšlienka je po prvú a predovšetkým „to, pre čo vzniká otázka pravdivosti“ (T, 20 – 22). Rozlišujúcim kritériom odlišnosti pre myšlienky nepochybne má byť:

Ak veta S je pravdivá a veta S' je nepravdivá, S a S' vyjadrujú rozdielne myšlienky.

Nepriama referencia. Uvažujme záznam o viere: „Kopernik veril, že obežné dráhy planét sú kruhové.“ Podľa Fregeho analýzy ide o vzťahový výrok. Výraz „veriť, že“ zastupuje reláciu, ktorá má platiť medzi Kopernikom a čímkoľvek, na čo výrok „obežné dráhy planét sú kruhové“ referuje, keď sa vyskytuje v tejto vete. Samotný výrok „obežné dráhy planét sú kruhové“ by referoval na pravdivostnú hodnotu Nepravda, ale v tomto prípade zjavne nemá tento bežný referent. Ak by ho mala, dosadenie ľubovoľnej nepravdivej vety by zachovávalo pravdivosť celého tvrdenia (ZD, 356). Pojem nepriameho referenta výroku „obežné dráhy planét sú kruhové“ sa vzťahuje na čokoľvek, čo je referentom tejto vety v danom výskyte. (Tento termín sa prvýkrát použil v spojení s nepriamym kontextom (ZD, 355).) Ak teraz „ aRb “ je pravdivá veta a „ aRc “ pravdivá nie je, b nie je c . Tak dostaneme jasné kritérium odlišnosti:

Ak veta „A verí, že S“ je pravdivá a veta „A verí, že S““ nie je pravdivá, potom vety S a S' nemajú ten istý nepriamy referent.

Tak sme dostali tri nezávislé rozlišujúce kritéria. Ako som však spomenul, Frege stotožňuje zmysel vety S, myšlienku vyjadrenú vetou S a nepriamy referent vety S. Takto sme sa dostali k ďalšiemu princípu:

Vety S a S' majú odlišné zmysly vtedy a len vtedy, keď vyjadrujú odlišné myšlienky, a vtedy a len vtedy, keď majú odlišné nepriame referenty.

Kompletizátor zmyslu. Podľa Fregeho štruktúra jazyka pripomína štruktúru zmyslov a objektov. Vetu „Dva plus dva sa rovná štyri“ chápe ako výsledok kombinácie úplného výrazu „dva“ s neúplným výrazom „() plus dva sa rovná štyri“ a analogicky zmysel výrazu „dva plus dva sa rovná štyri“ je podľa neho určený zmyslom výrazu „dva“ a zmyslom výrazu „() plus dva sa rovná štyri“. Zmysel výrazu „() plus dva sa rovná štyri“ je neúplný a zmysel výrazu „dva“ ho kompletizuje, a tak vzniká úplný zmysel vety „Dva plus dva sa rovná štyri“.

Výraz „() plus dva sa rovná štyri“ by takisto mohol tvoriť vetu, keby sme na prázdne miesto doplnili výraz „niečo“. Podobne zmysel výrazu „() plus dva sa rovná štyri“ môže byť doplnený zmyslom výrazu „niečo“. Zmysel výrazu „niečo“ je však na rozdiel od zmyslu výrazu „dva“ takisto neúplný. Zatiaľ čo výraz „dva“ referuje na predmet, výraz „niečo“ referuje na pojem. Dva vhodne spojené neúplné zmysly môžu vytvárať úplný zmysel, ale dva úplné zmysly nemožno vôbec spájať (CT, 538).

Trieda *kompletizátorov zmyslu* pre daný neúplný zmysel je teda hybridná a obsahuje ako úplné, tak aj neúplné zmysly. Pre nasledujúce úvahy bude tento termín užitočný.

Zmysel, ktorý výraz má, a zmysel, ktorý výraz vyjadruje. Štruktúra jazyka nie vždy spoľahlivo ukazuje štruktúru zmyslov. Nie všetky výrazy, ktoré považujeme za vety, majú úplný zmysel. Uvažujme vetu (1):

(1) Rusko a Kanada sa pohádali, keď Nemtsanov prebehol.

Veta „Rusko a Kanada sa pohádali“, keď sa vyskytuje v (1) nemá úplný zmysel (ZD, 358, 359; T, 37). Referuje na pojem, ktorého argumenty sú časy, a teda musí mať neúplný zmysel. „Keď Nemtsanov prebehol“ referuje na nejaký čas. Veta je pravdivá vtedy, ak čas, na ktorý sa referuje, spadá pod pojem, na ktorý sa referuje. Zmysel výrazu „keď Nemtsanov prebehol“ je teda kompletizátorom zmyslu výrazu „Rusko a Kanada sa pohádali“.

Zmysel vety „Rusko a Kanada sa pohádali“ teda nie je myšlienkou. Nie každá veta, ale iba veta „úplná v každom ohľade“ vyjadruje myšlienku (T, 37).

Výraz „Rusko a Kanada sa pohádali“ však možno použiť bez vedľajšej vety na vyjadrenie myšlienky. Ak by sa objavil samostatne, mohli by sme ho chápať tak, že *v danom prípade* vyjadruje zmysel výroku „V určitom čase sa Rusko a Kanada pohádali“. V inej situácii, napríklad ak sa opýtame „Čo sa stalo, keď Nemtsanov prebehol?“, by veta mala vyjadrovať zmysel (1). Bez ohľadu na demonštrátiva musíme rozlíšiť medzi zmyslom, ktorý veta *má* pri každom použití, a zmyslom, ktorý veta *vyjadruje* pri rôznych použitíach. Pre „večnú“ vetu, ktorá je „úplná v každom ohľade“, budú tieto zmysly totožné.

Zmysel, ktorý veta „Rusko a Kanada sa pohádali“ má, je neúplný. Zmysel, ktorý vyjadruje v konkrétnej situácii, dostaneme vtedy, keď zmysel, ktorý má, doplníme nejakým kompletizátorom, ktorý poskytuje kontext použitia. Je zrejmé, že myšlienku Frege stotožňuje len so zmyslom, ktorý veta vyjadruje v takýchto situáciách.

Problém spôsobený demonstratívami. Teraz môžeme vidieť, prečo demonstratíva spôsobujú Fregemu problém.

Začnem citátom časti zo state *Myšlienka*, v ktorej Frege hovorí o demonstratívach vo všeobecnosti.

Často [...] samotná formulácia, ktorá sa dá uchopiť písmom či fonografom, nepostačuje na vyjadrenie myšlienky. [...] Ak sa má prítomným časom indikovať čas (na rozdiel od prípadov, v ktorých sa používa na vyjadrenie večnosti, ako to je vo formuláciách matematických zákonov), musíme vedieť, kedy bola veta použitá, aby sme mohli korektne uchopiť myšlienku. Čas použitia je teda súčasťou vyjadrenia myšlienky. Ak niekto chce povedať dnes to isté, čo vyjadril včera použitím slova „dnes“, musí toto slovo nahradiť slovom „včera“. Hoci myšlienka je tá istá, jej verbálne vyjadrenie musí byť odlišné, aby to nespôsobilo zmenu zmyslu, ktorá by inak nastala vďaka rôznym časom použitia. To isté sa týka slov ako „tu“ a „tam“. Vo všetkých takýchto prípadoch samotná formulácia zachytená písmom nie je úplným vyjadrením myšlienky. Aby sme myšlienku správne uchopili, treba poznať určité sprievodné podmienky použitia, ktoré sa používajú ako prostriedky vyjadrenia myšlienky. Sem tiež môže patriť ukázanie prstom, pohyby ruky, pohľady. To isté použitie slova „ja“ rôznymi ľuďmi bude vyjadrovať odlišné myšlienky, pričom niekedy budú pravdivé, inokedy nepravdivé (T, 24).

Uvažujme vetu (2):

(2) Rusko a Kanada sa dnes pohádali.

Ako v (1), tak aj v (2) má veta „Rusko a Kanada sa pohádali“, iba neúplný zmysel. Výraz „dnes“ pravdepodobne musí mať vo vete (2) takú úlohu, akú mal výraz „keď Nemtsanov prebehol“ vo vete (1), a poskytuje nám úplný zmysel. Ale nezdá sa, že by to bolo tak.

Ak použijem (2) 1. augusta, vyjadrím niečo pravdivé, 2. augusta zasa niečo nepravdivé. Ak by výraz „dnes“ mal rovnaký zmysel 1. aj 2. augusta, potom by celá veta (2) musela mať ten istý zmysel v oboch prípadoch. Ak je to tak, zmysel vety (2) by musel byť neúplný, lebo ak by bol úplný, jej pravdivostná hodnota by sa nemohla meniť.

Ak výraz „dnes“ poskytuje kompletizujúci zmysel v oboch prípadoch, jeho zmysel sa musí zmeniť o polnoci. Nezdá sa však, že to, čo vieme, keď rozumieme, ako používať slovo „dnes“, sa mení zo dňa na deň.

Keď rozumieme slovu ako „dnes“, zdá sa, že poznáme pravidlo, ktoré nás dovedie od určitého použitia k predmetu. Slovo „dnes“ nás dovedie práve ku dňu výpovede, „včera“ ku dňu, ktorý predchádza deň výpovede, „ja“, k hovorcovi atď. To budem nazývať *rolou* demonstratíva. Kontext chápem ako zväzok črt aktuálnej výpovede, ktorá určite zahŕňa čas, miesto a hovorca, ale možno aj niečo viac. Otázka, čo kontext musí obsahovať, je zložitá a dá sa na ňu odpovedať až po detailnom štúdiu rôznych demonstratív. Predmet, ku ktorému nás demonstratívum dovedie v danom kontexte, budem nazývať jeho hodnotou v danom kontexte alebo v danom použití. Výrazu „dnes“ musíme nepochybne udeliť rolu, ktorá bude totožná v oboch prípadoch použitia. A rovnako nepochybne mu musíme priradiť rôzne hodnoty v týchto prípadoch.

Akékoľvek rozumné vysvetlenie musí uznať, že demonstratíva majú roly. Rola demonstratíva sa zrejme nedá redukovať na iné pojmy pochádzajúce z Fregeho filozofie. Zmysly nás nezavedú od kontextu k referentom, ale priamo k referentom, k tým istým referentom pri každom použití. Mohli by sme sa nazdávať, že výraz „včera“ by mohol mať zmysel výrazu „deň predtým“. Ale veta

(3) Rusko a Kanada sa pohádali deň predtým
nemá rovnaký zmysel ako (4)

(4) Rusko a Kanada sa pohádali včera.

Ak sa opýtam 5. augusta: „Pohádali sa Rusko a Kanada 2. augusta?“, veta (3) by implikovala, že sa pohádali 1. augusta, ale podľa vety (4) sa pohádali 4. augusta. Keby sa pri použití vety (3) nespomínal žiadny deň, (3) by nemohla vyjadrovať nič úplné, ale jednoducho by dávala podnet na otázku „Pred čím?“ Použitie vety (4) by však bolo úplné v poriadku.

Frege uznáva, že demonstratíva majú roly, alebo aspoň to, že v prípade demonstratív je kontext použitia rozhodujúci. Nehovorí o zmysle výrazu „dnes“ alebo „ja“, čo takisto vzbudzuje dojem, akoby uznával, že rola demonstratíva nie je v jeho chápaní iba zmysel.

Ale Frege si jasne myslí, že z použitia vety (2) alebo (4) sa môžeme dostať k myšlienke, ak poznáme podmienky, ktoré sprevádzajú použitia. Musel si teda myslieť, že demonstratíva nám poskytujú nielen predmet, jeho hodnotu v určitom použití, ale aj *kompletizujúci zmysel*. Je to mátuče. Ani nemenná rola výrazu „dnes“, ani jeho meniacia sa hodnota nám neposkytuje kompletizujúci zmysel. Deň nie je zmysel, ale referent korešpondujúci s neurčitým množstvom zmyslov (ZD, 359 – 360). Od referenta k zmyslu niet cesty späť. Ako sa teda dostať od neúplného zmyslu výrazu „Rusko a Kana-

da sa pohádali“, demonstratíva „dnes“ a kontextu k myšlienke? To je problém, ktorý Fregemu spôsobili demonstratíva.

Najprv opíšem dve možnosti, ktoré Frege mohol zvoliť a ktoré by ho zbavili potreby hľadať kompletizujúci zmysel. Budem tvrdiť, že Frege si tieto možnosti nevybral, ale ani si ich nemohol vybrať, lebo stotožnil vyjadrený zmysel s myšlienkou.

Zmysel ako roly? Nech $S(d)$ je veta obsahujúca demonstratívum d . Bez demonstratíva máme $S()$, čo má neúplný zmysel, a teda referuje na pojem. Môže ísť stále o vetu ako v prípade, keď odstránime výraz „dnes“ z (2), alebo sa to môže viac podobat' tomu, čomu by sa podobat' malo, t. j. tomu, čo dostaneme, keď z vety „Ja som zranený“ odstránime výraz „ja“.

Nasledujúca schéma nám poskytuje pravidlo, podľa ktorého sa od konkrétneho kontextu dostaneme k pravdivostnej hodnote pre ľubovoľnú vetu typu $S(d)$.

$S(d)$ je pravdivá v kontexte c vtedy a len vtedy, keď hodnota d v c spadá pod pojem, na ktorý referuje výraz $S()$.²

Takéto pravidlo je *rolou výrazu* $S(d)$. Ide o rozšírenie pojmu roly demonstratíva. Roly nás dostanú od kontextov k predmetom. V prípade vety predmetom je pravdivostná hodnota.

Veta (4) je teda pravdivá pri jej použití 2. augusta vtedy a len vtedy, keď 1. august je deň, ktorý spadá pod pojem, na ktorý referuje výraz „Rusko a Kanada sa pohádali“. Keď Lauben povie „Ja som chorý“, je to pravda vtedy a len vtedy, keď Lauben spadá pod pojem, na ktorý referuje výraz „() je chorý“.

Rola vety obsahujúcej demonstratívum je v mnohých prípadoch evidentne podobná zmyslu vety, ktorá neobsahuje demonstratívum. Rola je návod na určenie pravdivostnej hodnoty tak, ako je návodom na jej určenie aj zmysel. Rozdiel je v tom, že rola je návod, ktorý začína kontextom.

Táto analógia naznačuje jednu voľbu, o ktorej Frege mohol uvažovať. Zmysel vyjadrený vetou, ktorá obsahuje demonstratívum, mohol stotožniť s jej rolou. To by znamenalo zovšeobecnenie pojmu zmyslu. Z tohto pohľadu neúplný zmysel, napríklad zmysel výrazu „Rusko a Kanada sa pohádali“, možno skompletizovať dvoma spôsobmi. Kompletizátor zmyslu, napríklad zmysel výrazu „keď Nemtsanov prebehol“, nám poskytuje úplný zmysel sta-

² Tu aj inde kvôli jednoduchosti predpokladám, že uvažujeme o vetách, ktoré obsahujú iba jedno demonstratívum. Pomocou pojmu postupnosti predmetov ľahko môžeme zovšeobecniť rôzne návrhy a možnosti. V niektorých mojich príkladoch skutočne treba ďalšie demonstratíva. Napríklad veta „Lauben je zranený“ potrebuje časové určenie.

rého druhu. Demonstratívum, ako napríklad „dnes“, poskytuje zmysel nového druhu, rolu. Použitie vety obsahujúcej demonstratívum sa nevzťahuje na žiadny úplný zmysel starého druhu, netreba teda hľadať žiadny kompletizujúci zmysel.

To však nemohlo byť Fregeho stanoviskom. Jasne sa totiž domnieval, že použitím vety obsahujúcej demonstratívum vyjadruje myšlienku. Rolu vety nemožno stotožniť s myšlienkou, lebo veta môže vyjadrovať tú istú rolu v odlišných prípadoch, a pritom mať odlišné pravdivostné hodnoty. Podľa kritéria odlišnosti myšlienok roly nie sú myšlienkami. Na základe stotožnenia zmyslu vyjadreného vetou s myšlienkou, roly nie sú zmyslami vyjadrenými vetou.

Myšlienky ako informácie? Problém môžeme formulovať takto: Zdá sa, že veta (2) použitá 1. augusta spolu s úplne pochopenou rolou výrazu „dnes“ poskytnú práve túto informáciu:

- (i) neúplný zmysel výrazu „Rusko a Kanada sa pohádali“;
- (ii) predmet, 1. august 1976.

(i) aj (ii) jedinečne neurčujú myšlienku, ale len ekvivalenčnú triedu myšlienok. Do tejto ekvivalenčnej triedy budú patriť práve tie myšlienky, ktoré môžeme získať, keď zmysel výrazu „Rusko a Kanada sa pohádali“ doplníme kompletizátorom zmyslu, ktorý ako referent determinuje 1. august 1976. Myšlienky, ktoré sú takto prepojené, budem nazývať *informačne ekvivalentné*.³

Druhá možnosť, o ktorej budem hovoriť, je zavedenie nového pojmu myšlienky, ktorý zodpovedá takejto triede informačne ekvivalentných myšlienok. Keďže informácie z (i) a (ii) postačujú na identifikáciu takejto triedy bez toho, aby sme identifikovali akýkoľvek jej prvok, možno takto vysvetliť, ako sa môžeme dostať od (i) a (ii) k myšlienke, pričom nepotrebujeme kompletizujúci zmysel.

Podľa tohto hľadiska použitie $S(d)$ v kontexte c a použitie $S'(d')$ v kontexte c' vyjadrujú tú istú myšlienku, ak (neúplné) zmysly $S()$ a $S'()$ sú totožné a ak hodnota d v c je taká istá ako hodnota d' v c' . Veta (2) použitá 1. augusta a veta (4) použitá 2. augusta by teda vyjadrovali tú istú myšlienku. Tak interpretuje Fregeho Dummett (F, 384). Frege poznamenáva:

Ak niekto chce povedať dnes to isté, čo vyjadril včera použitím slova „dnes“, musí toto slovo nahradiť slovom „včera“. Hoci myšlienka je tá istá, jej verbálne

³ Tento pojem som prebral z práce A. W. Burksa: „Icon, Index, and Symbol“. In: *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. IX, 1949, s. 658. V tejto priekopníckej a poučnej práci o demonstratívach Burks zdôrazňuje neeliminovateľnosť demonstratív.

vyjadrenie musí byť odlišné, aby to nespôsobilo zmenu zmyslu, ktorá by inak nastala vďaka rôznym časom použitia ...

Ale tento postoj nemohol byť Fregeho stanoviskom. Toto kritérium v skutočnosti zavádza nový druh myšlienky, ktorá korešponduje s informačne ekvivalenčnými triedami myšlienok starého druhu. Myšlienku vyjadrenú Laubenom, keď povedal Leovi Petrovi „Som zranený“, nemožno stotožniť s myšlienkou vyjadrenou ľubovoľným nedemonstratívnym doplnením toho istého neúplného zmyslu, v ktorom singulárny výraz referuje na Laubena, napríklad:

Ten muž narodený 13. septembra 1875 v N. N. bol zranený.

Jediný doktor, ktorý býva vedľa Rudolfa Lingensa bol zranený.

Tieto vety vyjadrujú odlišné myšlienky, preto myšlienku, ktorú Lauben vyjadruje pomocou vety „Som zranený“, nemožno stotožniť s *tou* jedinou myšlienkou, ktorú vyjadrujú obe uvedené vety; žiadna takáto myšlienka jednoducho neexistuje. Nie je dôvod identifikovať ju s tou či onou ani s akoukoľvek inou myšlienkou. Ani myšlienky tohto nového druhu nemožno stotožniť s triedou myšlienok starého druhu, lebo za odlišných okolností dvojica Dr. Lauben a neúplný zmysel výrazu „() je chorý“ by zodpovedala rôznym množinám fregeovských myšlienok. Ak by sa Lauben presťahoval, tieto dve fregeovské myšlienky by nemohli byť informačne ekvivalentné. Máme tu radikálne nový druh myšlienky, ktorý by Frege neschválil ani vtedy, keby videl, že je nevyhnutná. V podstate sme z hodnoty demonstratíva urobili časť myšlienky. Ale Frege trvá na tom, že jedine zmysly môžu byť časťami zmyslov.

Dummett poznamenáva:

Je samozrejme celkom zbytočné predpokladať, že myšlienku vyjadrenú vetou použitou v konkrétnej situácii a obsahujúcou indexický výraz môže takisto vyjadriť nejaká „večná“ veta, ktorá neobsahuje žiadne takéto výrazy. (F, 384)

Na základe tohto vysvetlenia je však nielen zbytočné, ale aj nemožné, aby túto myšlienku vyjadriala nejaká večná veta. Nie je to ten pravý druh myšlienky, aký vyjadruje večná veta.

S tým úzko súvisí druhá vec, že totiž tento pojem myšlienky by porušil rozlišujúce kritéria. Predstavme si, že sa pozerám na prístav z centra Oaklandu. Dá sa vidieť predná a zadná časť lietadlovej lode *Enterprise*, ale jej strednú časť zakrýva veľká budova. A jasne vidieť meno „*Enterprise*“ na prednej časti. Keď som teda povedal návšteve „Toto je *Enterprise*“, ukazujúc na prednú časť, bez váhania to akceptovala. Keď však poviem „Toto je *Enterprise*“ a ukazujem na zadnú časť, ktorá je vzdialená niekoľko mestských blokov od prednej časti, odmietne mi uveriť. Podľa rozlišujúceho

kritéria bol v prvom prípade vyjadrený iný zmysel než v druhom. Podľa navrhnutého kritéria totožnosti myšlienok bola vyjadrená tá istá myšlienka. V oboch prípadoch išlo o ten istý *neúplný zmysel* a hodnota demonstratív v oboch prípadoch bola *Enterprise*. Aby Frege mohol prijať tento pojem myšlienky, musel by sa vzdať stotožnenia vyjadreného zmyslu s vyjadrenou myšlienkou.

Je to samozrejme iba variácia na Fregeho vlastný príklad so Zornicou. Predpokladajme, že ráno a opäť večer ukážem na Venušu a poviem „To je Zornica“. Môj poslucháč môže akceptovať to, čo som povedal prvý raz, a naďalej si môže myslieť, že som mal pravdu, ale odmietne to, čo som povedal druhý raz. *Tá istá* veta má odlišnú kognitívnu hodnotu v rôznych časoch – môj poslucháč totiž nezmenil názor. Veta nemá odlišnú kognitívnu hodnotu preto, lebo sa zmenil význam slov, ale preto, lebo veta sama nevyjadruje úplný zmysel. Určité doplnenie je nevyhnutné; tu ho poskytuje ukázanie smerom k Venuši. Aké doplnenie však poskytujú? Ak doplnením má byť iba sama Venuša – a k tomu vedie terajší návrh –, potom zmysel vety by bol doplnený v oboch prípadoch rovnako. V oboch prípadoch by sme však mali vyjadrený ten istý zmysel, hoci sme porušili rozlišujúce kritérium.

Frege sa explicitne nezmieňuje o demonstratívach „toto“ a „tamto“. Preto treba ukázať, že sa dajú utvoriť príklady, v ktorých sa používajú demonstratíva, ktoré spomína. Napríklad by som mohol akceptovať, keď o 23:50 povieme „Rusko a Kanada sa dnes pohádali“, ale neuverím vám, keď o 00:15 použijete vetu „Rusko a Kanada sa včera pohádali“, lebo som stratil predstavu o čase.

Pravda, Frege mohol v tomto bode zaviesť takýto nový pojem myšlienky. Fakt, že ho nevysvetľuje, však svedčí proti takejto interpretácii. A na základe jeho vyjadrení v ďalších odsekoch sa takáto interpretácia stáva celkom neprijateľnou. Uvažuje tu o vlastných menách a dospieva k bodu, kde má všetok materiál pre tento pojem myšlienky takpovediac poruke, a predsa nevyužíva príležitosť sformulovať ho do nového pojmu. Opisuje situáciu, v ktorej dvaja muži vyjadrujú odlišné myšlienky vetou „Gustav Lauben bol zranený“, pričom jeden ho pozná ako jediného muža, ktorý sa narodil v určitý deň, druhý ho pozná ako jediného lekára, ktorý býva v istom dome. Uvedomuje si, že tieto odlišné myšlienky sú systematicky ekvivalentné:

Samozrejme, rôzne myšlienky, ktoré vyplývajú z tej istej vety, sa zhodujú vo svojich pravdivostných hodnotách. To znamená, že ak jedna je pravdivá, potom sú pravdivé všetky, a ak jedna je nepravdivá, potom sú nepravdivé všetky.

Ale zdôrazňuje:

I tak treba uznať ich odlišnosť.

Jeho dôvodom je zrejme komplikovaný príklad, v ktorom práve skonštruoval, kde vety vyjadrujúce takéto informačne ekvivalentné myšlienky majú odlišnú kognitívnu hodnotu:

Je možné, že Herbert Garner považuje zmysel vety „Dr. Lauben bol zranený“ za pravdivý, ale zmysel vety „Gustav Lauben bol zranený“ za nepravdivý, lebo ho pomýlili nepravdivé informácie. Za takýchto predpokladov sú potom tieto myšlienky odlišné (T, 25).

Keby o tri odstavce skôr priviedli demonstratíva Fregeho k tomu, aby zaviedol triedu myšlienok zodpovedajúcu triede informačne ekvivalentných myšlienok starého druhu, myslím, že ich tu mal využiť alebo aspoň spomenúť.

Ak zmysel pokladáme za rolu, nemôže byť myšlienkou. Ak myšlienku pokladáme za informáciu, nemôže byť zmyslom. Ak má Frege zachovať stotožnenie zmyslu vyjadreného vetou s myšlienkou vyjadrenou vetou, potom musí niekde nájsť kompletizujúci zmysel.

Demonstratíva ako dodávateľia kompletizujúceho zmyslu. Ako môžeme získať z demonstratíva vhodný kompletizujúci zmysel? Takýto zmysel by mal byť zrejme úzko spätý so zmyslom jedinečnej deskripcie hodnoty demonstratíva v danom kontexte použitia. Ale odkiaľ zoberieme takúto deskripciu? Zdá sa, že slovo „dnes“ nás dovedie len k nejakému dňu. A deň nám neposkytne žiadnu konkrétnu deskripciu seba samého.

V prípade vlastných mien Frege predpokladal, že rôzni ľudia spoja rôzne zmysly s tým istým vlastným menom. Ak chceme nájsť zmysel, ktorý nejaký človek priradil vlastnému menu, pravdepodobne sa pozrieme na jeho presvedčenie. Ak bude asociovať zmysel deskripcie *D* s Gustavom Laubonom, mal by veriť, že

Gustav Lauben je *D*.

Možno aj pri demonstratívach Frege predpokladal, že hovorca aj poslucháč pri uchopovaní myšlienky spájajú demonstratívum s vhodným zmyslom. Porozumieť demonstratívu znamená byť schopný priradiť mu zmysel v každej situácii, zmysel, ktorý určuje ako referent hodnotu demonstratíva v danom prípade.⁴ Myslím si, že touto interpretáciou sme sa dostali najbližšie k tomu, čo mal Frege na mysli.

Tento problém nemá žiadnu analógiu v prípade vlastných mien. Vlastnému menu môžeme pripísať určitý zmysel raz a navždy. Ale keďže demonstratívum nadobúda pri rôznych príležitostiach rôzne hodnoty, musí sa spá-

⁴ Túto interpretáciu mi navrhol Dagfinn Føllesdal.

jať s odlišnými zmyslami. Demonstratívum teda nemôžeme chápať ako skratku alebo ako niečo podobné skratke za nejakú vhodnú deskripciu.

Nemôžeme však povedať, že pre každého človeka platí, že zmyslom demonstratíva „dnes“ pre daného človeka a daný deň bude práve zmysel tej z deskripcií *D* (alebo nejakej kombinácie všetkých deskripcií), podľa ktorej verí, že

Dnes je *D*.

Jedna námietka hovorí, že zmysly viet obsahujúcich demonstratíva akoby sme vysvetľovali na základe presvedčení, ktorých prirodzené vyjadrenia obsahujú demonstratíva. Sú tu však tri vážnejšie problémy.

Prvý problém by sme mohli nazvať *irelevantnosťou viery*.⁵ Zmysel, ktorý si spájam s mojím použitím demonstratíva, nedeterminuje myšlienku, ktorú vyjadruje veta obsahujúca dané demonstratívum.

Predpokladajme, že verím, že dnes je 14. októbra 1976. Z tohto nevyplýva, že keď poviem:

Dnes je snečno a jasno,

tak tým vyjadrujem myšlienku

14. októbra je snečno a jasno.

Predpokladajme totiž, že dnes je v skutočnosti pätnásteho, je zamračené a pochmúrne. Potom to, čo som povedal, bolo nesprávne, nech počasie štrnásteho októbra bolo akékoľvek.

Druhý problém by sme mohli nazvať *zbytočnosťou* [non-necessity] viery. Vetou „Dnes je snečno a jasno“ môžem vyjadriť myšlienku, to znamená povedať niečo, v súvislosti s čím vzniká otázka pravdy bez ohľadu na to, či so slovom „dnes“ spájam alebo nespájam nejaký správny zmysel. Nemusím mať vôbec žiadnu predstavu, o aký deň ide, a bez pomoci slova „dnes“ alebo iného demonstratíva nemusím byť schopný povedať o dnešku nič také, čo by rovnako dobre neopisovalo tucty iných dní.

⁵ V troch nasledujúcich problémoch a za vyváženosť state som zaviazaný sérii veľmi početných spisov od Hectora-Neriho Castañedu. Svoje názory najúplnejšie vyjadril v stati „Indicators and Quasi-Indicators“. In: *American Philosophical Quarterly*, Vol. 4, 1967, s. 85 – 100. Pozri tiež stať „He: A Study in the Logic of Self-Consciousness“ in: *Ratio*, roč. 8, Vol. VIII, 1966, s. 130 – 157 a stať „On the Logic of Attribution of Self-Knowledge to Others“ in: *Journal of Philosophy*, Vol. LXV, 1968, s. 439 – 456. Všetky príklady toho, čo neskôr nazvem „poznanie týkajúce sa vlastnej lokalizácie“ [self locating knowledge], pochádzajú od Castañedu a problémy, ktoré predstavujú pre Fregeho vysvetlenia, súvisia s Castañedovými poznámkami.

Oba tieto problémy ilustruje príklad o Ripovi Van Winklovi. Keď sa prebudil 20. októbra 1823 a s presvedčením povedal:

Dnes je 20. októbra 1803.

jeho istota, že má pravdu, neznamená, že má pravdu, ako by to bolo vtedy, keď by vyjadrenú myšlienku podmieňoval zmysel, ktorý si spájal so slovom „dnes“. A čo je skutočne tá istá myšlienka, no z odlišného uhla, je myšlienka, že sa nemohol pomýliť, ako by to bolo v prípade, keby slovo „dnes“ spájal s kompletizujúcim zmyslom určujúcim hodnotu slova „dnes“ ako referent prv, než by vznikla otázka pravdivosti viet, v ktorých sa vyskytuje.

Aby som sformuloval moju tretiu námietku, *nedostatočnosť viery*, prejdem k príkladu, v ktorom sa používa demonstratívum „ja“. Robím to preto, že moja námietka je najjasnejšia z hľadiska na toto demonstratívum, a preto, že uvedenie si tohto problému by mohlo pomôcť vysvetliť, ako prípad slova „ja“ doviedol Fregeho k nekomunikovateľným zmyslom.

Predstavme si Davida Huma, samotného vo svojej študovni, ako si v jedno konkrétne popoludnie roku 1775 myslí o sebe „Ja som napísal *Traktát*“. Môže niekto *iný* uchopiť myšlienku, ktorú uchopil on, keď si to myslel? Po prvé to, čo si myslel, je pravda. Nikto iný teda nemôže uchopiť tú istú myšlienku, pokiaľ neuchopí pravdivú myšlienku. Teraz predpokladajme, že Heimson je trochu bláznivý a myslí si, že je David Hume. Osamotený vo svojej študovni si hovorí „Ja som napísal *Traktát*“. Akokoľvek sa môže jeho vnútorný život v tej chvíli veľmi podobat' Humovmu v to popoludnie roku 1775, faktom zostáva, že Hume mal pravdu a Heimson sa mýlil. Použitím tej istej vety si Heimson nemôže myslieť tú istú myšlienku, ktorú si myslel Hume.

Predpokladajme, že Fregeho všeobecné vysvetlenie demonstratív je správne. Potom sa zdá, že použitím toho istého zmyslu, ktorý Hume dal slovu „ja“, by Heimson mal byť schopný myslieť si bez použitia slova „ja“ tú istú myšlienku, ktorú si myslel Hume, keď použil slovo „ja“. Musí iba nájsť nejakú pravdivú vetu, ktorá vyjadruje Humovu myšlienku, keď si myslel „Ja som napísal *Traktát*“. Nezdá sa však, že by takáto myšlienka jestvovala.

Predpokladajme, že si Heimson pomyslí, že „Autor *Skúmaní* napísal *Traktát*“. To je pravda, lebo zmysel kompletizujúci zmysel výrazu „() napísal *Traktát*“ determinuje ako referent Huma, nie Heimsona. Ale zdá sa zrejme, že Hume mohol uznať výrok „Ja som napísal *Traktát*“ ako pravdivý, ale odmietnuť výrok „Autor *Skúmaní* napísal *Traktát*“. Mohol zabudnúť, že napísal *Skúmania*; možno v roku 1775 Hume trpel stratou pamäti. Ale potom myšlienka, ktorú si myslel Heimson, a myšlienka, ktorú uchopil Hume,

nie sú vôbec totožné, čo je zrejme na základe stotožnenia myšlienok so zmyslami a na základe rozlišujúceho kritéria zmyslov.

Mohli by sme predpokladať, že aj keď niet konkrétnej vety tohto druhu, ktorá by musela mať pre Huma tú istú kognitívnu hodnotu ako veta „Ja som napísal *Traktát*“, musí jestvovať nejaká veta, ktorá musí mať pre neho rovnakú kognitívnu hodnotu.

Ale nenachádzam žiadny dôvod predpokladať, že to tak je. V tejto chvíli sme totiž dosiahli bod, v ktorom platí prvá námietka. Niet dôvodu veriť, že sme pri každej príležitosti všetci vybavení nejakými nedemonstratívnymi ekvivalentmi demonstratív, ktoré používame a ktorým rozumieme. To platí pre slovo „ja“, ako aj pre slovo „dnes“. Napokon, podľa mňa Heimson nemá poruke žiadnu korektnú deskripciu neobsahujúcu demonstratívum, ktorá by ho opisovala. Každá korektná deskripcia bez demonstratíva, ktorú chce aplikovať na seba, referuje namiesto toho na Huma. Nie som si celkom istý či sám mám nejakú takú deskripciu seba samého.

Aby Frege zachoval totožnosť medzi myšlienkou a zmyslom, musel nám poskytnúť kompletizujúci zmysel. Ale potom je vysvetlenie demonstratív neprijateľné.

II

Po všeobecnej rozprave o demonstratívach Frege tvrdí, že výraz „ja“ vyvoláva určité otázky. V súvislosti s príkladmi o Dr. Laubenovi, o ktorých sme už hovorili, tvrdí, že rôzni ľudia môžu spájať rôzne zmysly s tým istým vlastným menom, ak im bola daná osoba prezentovaná rôznymi spôsobmi. Zdá sa, že táto diskusia mala pripraviť cestu prekvapujúcemu tvrdeniu o myšlienkach o nás samotných.

Každý je daný sám sebe jedinečným a primitívnym spôsobom, akým nie je daný nikomu inému. Ak si teda Dr. Lauben myslí, že bol zranený, bude nepochybne vychádzať z tohto primitívneho spôsobu, ktorým je daný sám sebe. A iba sám Dr. Lauben môže uchopiť myšlienky, ktoré sú takto určené. Ale teraz chce komunikovať s inými ľuďmi. Nemôže však sprostredkovať myšlienku, ktorú môže uchopiť len on sám. Ak teda teraz hovorí „Ja som bol zranený“, musí použiť slovo „ja“ v takom zmysle, ktorý môžu uchopiť iní, napríklad v zmysle „ten, kto k vám teraz hovorí“, čím sa asociované podmienky jeho tvrdenia podieľajú na vyjadrení jeho myšlienky (T, 25 – 26).

Zdá sa, že Fregeho doktrína je nasledujúca. Keď používam slovo „ja“ na komunikáciu, funguje ako ktorékoľvek iné demonstratívum a možno by sa dokonca dalo nahradiť výrazom, ktorý by zahŕňal iba iné demonstratíva. Zmysel by bol skompletizovaný ľubovoľným spôsobom, ktorý by vyhovoval ve-

tám obsahujúcim tieto demonstratíva. Ak však použijem slovo „ja“ na to, aby som myslel o sebe samom, tak má nekomunikovateľný zmysel.

To nie je celkom pravda, lebo Frege by nepokladal za nevyhnutné, že treba používať jazyk, aby sme mysleli o sebe samých. V tomto bode Frege urobil svoju slávnu poznámku o tom, ako súboj s jazykom sťažuje jeho úlohu v tom, že myšlienku, ktorú predkladá svojim čitateľom na skúmanie, im môže poskytnúť iba zaodenú v jazykovej podobe.

Aj tak je zrejmé, že podľa Fregeho pre každého z nás existuje zmysel, ktorý nás determinuje ako nekomunikovateľný referent, ktorý by mal byť prirodzeným zmyslom spájaným so slovom „ja“, ak sme ho použili v rozmyšľaní o sebe, nie v komunikácii s inými.

Nazdávam sa, že táto doktrína o slove „ja“ je reakciou na práve spomenuté problémy, najmä na tretí z nich. Nie som si celkom istý, či je to tak. Filozofi dospeli k podobným názorom na seba, na presvedčenia o sebe a slove „ja“, pričom neboli vo svojom myslení takí rigorózní ako Frege. Možno Frege prijal takýto názor nezávisle od úvah o demonstratívach a jednoducho chcel ukázať, že by ho mohol prijať. Zdá sa mi však oveľa pravdepodobnejšie, že Fregeho k tomuto názoru priviedla jeho filozofická práca, najmä v súvislosti s tým, že si čiastočne uvedomil spomínané problémy svojho všeobecného stanoviska, ktoré sa týkajú najmä „ja“. Všetky tri problémy narážali na to, že sa nedá nájsť vhodná deskripcia hodnoty demonstratíva, ktorej zmysel by mohol správne skompletizovať zmysel vety. Ak zmysel, ktorý hľadám, je privátny a nekomunikovateľný, netreba sa čudovať, že hľadanie bolo zbytočné.

Ale odvolanie sa na privátne a nekomunikovateľné zmysly nemôže byť podľa mňa uspokojivým vyriešením problému.

V prvom rade nevidím dôvod veriť tomu, že „každý je sám sebe daný zvláštnym a jedinečným spôsobom“. Alebo aspoň nevidím dôvod akceptovať to pri takej interpretácii, ktorá vedie k nekomunikovateľným zmyslom.

Predpokladajme, že M je jednoduchý a nekomunikovateľný zmysel, ktorý je zmyslom slova „ja“, keď uvažujem o sebe. M nemôže byť komplexným zmyslom, ktorý je zložený z jednoduchších, všeobecne prístupných zmyslov. Zdá sa totiž, že na uchopenie výsledku takéhoto skladania stačí, že niekto uchopí skladané zmysly. Preto M musí byť, ako hovorí Frege, jednoduchý zmysel.

Zmysel nezodpovedá nejakému aspektu alebo modu prezentácie (ZD, 353). Dúfam, že jestvujú spôsoby, ktorými sa prezentujem sám sebe a ktorými sa neprezentujem nikomu inému, a takéto moje aspekty, ktoré si uve-

domujem, ale neuvedomuje si ich niekto iný. Ale to nie je z hľadiska Fregeho účelov postačujúce.

Predpokladajme, že iba ja si uvedomujem škrípanie nejakého atramentového pera. Ale „vec, ktorá škrípe“, jedinečne nevymedzuje toto pero. Toto pero nemusí byť jediné, ktoré spadá pod pojem označený týmto výrazom, i keď je možno jediné, o ktorom si to uvedomujem. Analogicky, zo skutočnosti, že existenciu nejakého môjho aspektu si uvedomujem iba ja, pričom *M* je zmysel, ktorý mu zodpovedá, nevyplýva, že *M* determinuje ako referent pojem, pod ktorý spadám iba ja, alebo že toto jediné *M* (čím mám na mysli výsledok zloženia zmyslu výrazu „toto jediné“ [„the“] a *M*) je zmysel, ktorý determinuje iba mňa ako referent a dá sa priamo spojiť s mojím použitím „ja“.

Potrebný je práve onen primitívny aspekt mňa, čo nie je aspekt, ktorý si u seba uvedomujem iba ja, ale aspekt, ktorý mám iba ja sám. Hoci jestvujú nepochybné komplexné aspekty, ktoré mám len ja, a primitívne aspekty, ktoré si u seba uvedomujem len ja, nevidím dôvod veriť, že jestvujú primitívne aspekty, ktoré mám iba ja. Dokonca aj keby existovali a boli by nekomunikovateľné, nijako by som nemohol zistiť, že existujú, lebo sotva by som to zistil od iných, keby boli moje. Nemohol by som teda vedieť, že *toto jediné M* ma determinuje ako referent. Ale viem, že myslím seba, keď pri myslení o sebe používam slovo „ja“.

Moja druhá poznámka proti nekomunikovateľným zmyslom znie: Tretia námietka sa netýka len slova „ja“, ale ešte aspoň jedného ďalšieho demonstratíva – „teraz“. Nech si o privátnych a jedinečných aspektoch myslíme čokoľvek, Fregeho doktrína sa nemusí zdať menej prijateľná, keď sa má rozšíriť na ostatné demonstratíva.

Predpokladajme, že stretnutie katedry je naplánované na poludnie 15. septembra 1976. Iba v tomto čase môžeme vetou (5) povedať niečo pravdivé.

(5) Stretnutie sa začína teraz.

Teraz uvažujme ľubovoľné informačne ekvivalentné myšlienky, ktoré sme mohli mať o deň skôr, napríklad (6).

(6) Stretnutie sa začína 15. septembra 1976 na obed.

Niektu by možno mohol akceptovať túto myšlienku deň pred stretnutím a aj počas stretnutia bez toho, aby akceptoval vetu (5), ba dokonca by ju mohol rozhodne odmietnuť presne na poludnie, lebo jednoducho stratil predstavu o čase. Vety (5) a (6) vyjadrujú odlišné zmysly, a teda odlišné myšlienky. A zrejme by to bola pravda bez ohľadu na to, akým nedemonstratívnym in-

formačným ekvivalentom by sme nahradili (6). Takže ako v prípade „ja“, tak ani v prípade „teraz“ na uchopenie myšlienky vyjadrenej demonstratívom nestačí uchopiť informačný ekvivalent s úplným zmyslom. Frege musí mať pre každý čas primitívny a jedinečný spôsob, akým sa nám daný čas prezentuje v danom čase. na základe čoho vznikajú myšlienky prístupné a vyjadriteľné iba v tom čase pomocou „teraz“. To sa mi zdá celkom neprijateľné. Odvolaním sa na nekomunikovateľné zmysly Fregeho prístupu to neopravíme.

Na záver načrtnem alternatívny prístup k týmto problémom. Pokúsim sa ukázať, ako tieto príklady podporujú odlíšenie zmyslov a myšlienok, ako sa potom dajú zmysly chápať ako roly, myšlienky ako informácie a ako nárábať s ďalšími príkladmi, o ktorých sme hovorili.

III

Uvažujme o niektorých veciach, ktoré si mohol pomyslieť Hume:

- (7) Ja som David Hume.
- (8) Toto je Edinburgh.
- (9) Teraz je rok 1775.

Ak by si Hume myslel niečo také, možno povedať, že vedel, *kto je, kde je* a v *akom čase* existuje. Budem jeho presvedčenia nazývať presvedčeniami o vlastnej lokalizácii. Námietky proti Fregeho vysvetleniu demonstratív z poslednej časti sa dajú formulovať aj takto: Mať presvedčenie o vlastnej lokalizácii neznamená veriť v nejakú fregeovskú myšlienku.

Môžeme vidieť, že disponovanie takými presvedčeniami *by vôbec nemohlo* pochádzať z fregeovských myšlienok. Uvažujme o Fregeho večnej ríši všeobecne prístupných myšlienok. Ak Humovo poznanie, že je Hume, pozostáva z jeho viery v určité pravdivé myšlienky z tejto ríše, potom by si zrejme ktokoľvek iný mohol myslieť, že *je* Hume, iba preto, že by veril práve v tie isté myšlienky. Ale iba Hume môže vedieť, či dokonca pravdivo veriť, že je Hume. Analogické poznámky sa týkajú jeho poznania o tom, kde je a v akom čase existuje.

Buď jestvujú nejaké myšlienky, ktoré môže uchopiť iba Hume, a jeho presvedčenie, že je Hume, je tvorené vierou v tieto myšlienky, alebo poznanie o vlastnej lokalizácii nie je vierou v nejakú pravdivú podmnožinu fregeovských myšlienok. Frege si vybral prvú možnosť. Pozrime sa však, čo sa stane, ak si vyberieme druhú možnosť.

Prípúšťame, že neexistuje žiadna myšlienka, ktorú môže uchopiť iba Hume. Iba on však môže vedieť, že on je Hume. Od ostatných ľudí ho neodli-

šuje myšlienka, ktorú si myslí, ale práve spôsob, ako si ju myslí. Iba Hume si môže myslieť pravdivú myšlienku, keď si povie:

Ja som Hume.

Poznanie o vlastnej lokalizácii potom nevyžaduje iba uchopenie určitých myšlienok, ale ich uchopenie prostredníctvom zmyslov určitých viet obsahujúcich demonstratíva.

Aby sme do našich myslí pevne vstúpili, aké dôležité je myslieť myšlienku radšej prestredníctvom jedného zmyslu, než prostredníctvom iného, uvažujme nasledujúci príklad. Rudolf Lingens, ktorý stratil pamäť, zablúdil v Stanfordskej knižnici. Číta v knižnici veľa vecí vrátane vlastného životopisu a detailného plánu knižnice, v ktorej zablúdil. Verí v akékoľvek fregeovské myšlienky, o ktorých si človek myslí, že by mu pomohli. No stále nebude vedieť, bez ohľadu na to, koľko vedomostí nadobudol, kto je a kde je, pokiaľ nedokáže povedať:

Toto je ulička číslo päť na šiestom poschodí Hlavnej knižnice v Stanforde.

Ja som Rudolf Lingens.

Ak poznanie o vlastnej lokalizácii nepozostáva len z toho, že veríme v určité myšlienky, ale aj z toho, že im veríme na základe uchopenia určitých zmyslov, potom zmysly nemôžu byť myšlienkami. Inak by nedávalo zmysel, že Hume a Heimson môžu uchopiť tie isté myšlienky, ale Hume ich môže uchopiť prostredníctvom odlišných zmyslov.

Pozrime sa, ako sa začínajú veci samy riešiť, keď sa tohto stotožnenia vzdáme. Hovoríme, že *máme* zmysel [entertaining a sense] a uchopujeme myšlienku. Takže rôzne myšlienky sa dajú v rôznych kontextoch uchopiť tak, že máme ten istý zmysel (nepredpokladáme, že ide o neúplný zmysel, ktorý je v danom kontexte doplnený kompletizátorom zmyslu), a tá istá myšlienka tak, že máme rôzne zmysly.

Keď zrušíme spojenia medzi zmyslami a myšlienkami, nebudeme mať nijaký dôvod akceptovať možnosti v duchu Fregeho. Zmysel vety obsahujúcej demonstratívum môžeme pokladať skôr za rolu než za fregeovský úplný zmysel a myšlienky budú skôr novým druhom; budú to myšlienky, ktoré sa individualizujú skôr predmetom a neúplným zmyslom než fregeovskými myšlienkami. Hoci zmysly ako roly a myšlienky ako informácie nemožno stotožniť, spôsoby, ako fungujú, sa navzájom prelínajú. Aby sme mali myšlienku, potrebujeme predmet a neúplný zmysel. Demonstratívum v kontexte nám dáva predmet, zvyšok vety neúplný zmysel. Rola celej vety nás privedie k pravde tým, že nás privedie k pravdivej myšlienkou, čo platí v prípade.

keď predmet spadá pod pojem, ktorý je ako referent determinovaný neúplným zmyslom.⁶

Pozrime sa ako sa dajú riešiť niektoré príklady, o ktorých sme už diskutovali.

Musíme predpokladať, že Hume aj Heimson môžu mať tie isté zmysly a myslieť tie isté myšlienky. Rozdiel medzi nimi je v tom, že neuchopujú tie isté myšlienky, keď majú tie isté zmysly. Keď Heimson má zmysel vety „Ja som autor *Traktátu*“, uchopuje myšlienku skladajúcu sa z Heimsona a zmyslu výrazu „() je autor *Traktátu*“. Táto myšlienka je nepravdivá. Keď Hume má ten istý zmysel, uchopuje myšlienku pozostávajúcu z Huma a zmyslu výrazu „() je autor *Traktátu*“, ktorá je pravdivá. Hume má pravdu, Heimson sa mylí.

Podobne si človek môže myslieť myšlienku pozostávajúcu z poludnia a zmyslu výrazu „Stretnutie sa začína ()“ na pravé poludnie vtedy, keď pozná zmysel výrazu „stretnutie sa začína teraz“.

Prečo by sme mali mať špeciálnu kategóriu poznania o vlastnej lokalizácii? Prečo by sme sa mali starať o to, ako niekto uchopuje myšlienku, pokiaľ ju uchopuje? Môžem tu iba načrtnúť najjednoduchší návrh odpovede. Zmysly používame na individualizáciu psychologických stavov pri vysvetľovaní a predikcii konania. S ľudským konaním sa nespája uchopená myšlienka, ale zmysel. Keď vy a ja poznáme zmysel vety „Medveď ma ide napadnúť“, správame sa podobne. Obaja sa schúlime do kľbka a pokúšame sa byť tak ticho, ako je to len možné. Uchopili sme odlišné myšlienky, máme ten istý zmysel, správame sa rovnako. Keď vy a ja uchopíme tú istú myšlienku, že ma ide napadnúť medveď, správame sa odlišne. Ja sa schúlím do kľbka, vy bežíte po pomoc. Uchopili sme tú istú myšlienku, máme rôzne zmysly, správame sa odlišne. Uvažujme ešte raz: Keď človek verí, že stretnutie sa začína v daný deň a na poludnie deň predtým pozná zmysel vety „Stretnutie sa začína zajtra na poludnie“, zostáva nečinný. Keď nasledujúci deň uchopí tú istú myšlienku prostredníctvom zmyslu vety „Stretnutie sa začína teraz“, vyskočí zo stoličky a uteká cez halu.

⁶ Pojem roly vety a pojem myšlienky ako informácie sa podobajú pojmom *charakteru* a *obsahu* z Kaplanovej práce „On the Logic of Demonstratives“. In: *Journal of Philosophical Logic*, Vol. 7, 1979, s. 81 – 98. Nejde o náhodu, lebo môj prístup k týmto veciam sa v zásade formoval ako výsledok, ktorý som získal z tejto Kaplanovej práce a z Kaplanových odpovedí na otázky vyvolané Castañedovými prácami. Netreba však predpokladať, že Kaplan by súhlasil s mojou kritikou Fregeho, s mojím chápaním poznania o vlastnej lokalizácii alebo s mojimi filozofickými dôvodmi v prospech odlišenia zmyslu a myšlienky.

A čo nepriama referencia? Je nepriama referencia vety, ktorá obsahuje demonstratívum v dosahu kognitívneho slovesa, zmyslom, alebo myšlienkou?

A priori sa zdá, že konštrukcia „verí, že“ (ak máme zvoliť konkrétne sloveso) môže fungovať aj jedným, aj druhým spôsobom. Takže výrok

A verí, že S

by nám mohol povedať buď to, aký zmysel A má, alebo to, akú myšlienku A uchopuje. Prvá možnosť sa zdá byť o trochu vhodnejšia. Ak poznáme zmysel, ktorý daný človek má, môžeme získať myšlienku, ktorú v danom kontexte uchopujeme.

Napriek tomu je isté, že nepriamym referentom vety obsahujúcej demonstratívum v dosahu slovesa „verit“ je uchopená myšlienka. Uvažujme vety (7), (8) a (9):

- (7) Ja verím, že Rusko a Kanada sa dnes pohádali.
- (8) Mária verí, že Rusko a Kanada sa dnes pohádali.
- (9) Mária verí, že Rusko a Kanada sa včera pohádali.

Predpokladajme, že Mária hovorí vetu (7) 1. augusta a na druhý deň chcem zaznamenať, čomu verila. Ak chcem zaznamenať zmysel, mal by som použiť vetu (8). To ale vedie k nesprávnemu výsledku. Samozrejme, že by som použil vetu (9). Aby sme dostali z vedľajšej vety (9) myšlienku, ktorú Mária uchopila, zoberieme hodnotu demonstratíva v kontexte toho, kto zaznamenáva vieru, nie v kontexte toho, kto vieru má.

Podľa niektorých návrhov vždy, keď je to možné, treba pri zaznamenávaní viery človeka použiť zmysel, ktorý tento človek mal. Naše doterajšie úvahy nie sú s týmito návrhmi v rozpore. Ide jednoducho o to, že funkcia identifikácie myšlienky je nadradená funkcii identifikácie zmyslu a keď používame demonstratíva, takmer vždy nastane konflikt.

Konflikt nenastane, keď ide o večné vety alebo keď človek zaznamená svoje vlastné aktuálne presvedčenia. Potreba odlíšiť zmysel od myšlienky sa nedostane do našej pozornosti dovtedy, pokiaľ sa budeme zaoberať takýmito prípadmi.

Uvažujme teraz príklad so Zornicou.

Mária ráno hovorí „Verím, že to je Zornica“, pričom ukazuje na Venušu a večer hovorí „Verím, že to nie je Zornica“, pričom ukazuje na Venušu. Zdá sa, že hoci Mária verí nesprávnej myšlienke, nezmenila svoj názor a neverí čomusi protirečivému.

Keby sme myšlienky pokladali za zmysly, zdalo by sa, že nik, kto rozumie relevantným vetám, nebude veriť myšlienke aj jej negácii. Keby sme

zmysly pokladali za myšlienky, mysleli by sme si, že ktokoľvek, kto v jednom čase akceptoval nejaký zmysel a v inom čase jeho negáciu, musel zmeniť názor. Správny princíp jednoducho hovorí, že žiadna myslíaca osoba nebude prijímať zmysel a jeho negáciu v tom istom kontexte, lebo už na základe rozumeniu jazyku by si musela uvedomiť, že by takto verila myšlienkou aj jej negácii.

Slovné spojenie „veriť kontradikcii“ by sme mali chápať v tom zmysle, v akom myslíaci ľudia neveria kontradikciám, t. j. neakceptujú zmysly vo forme *S* a non-*S* vzhľadom na ten istý kontext použitia. Mária to tak nerobí. Ráno prijíma *S*, večer non-*S*. Zmenila teda názor? To musí znamenať, že musela prestať veriť myšlienke, ktorej kedysi verila. Nemali by sme to chápať tak, že to znamená odmietat' zmysel, ktorý kedysi akceptovala. Dnes môžem odmietnuť výrok „Dnes je slnečno a jasno“, aj keď som ho včera prijímal, pričom vôbec nemusím meniť názor. Teda ani Mária názor nezmenila.

V skutočnosti verí myšlienke a jej negácii. (Negáciu myšlienky pozostávajúcej z určitého predmetu a neúplného zmyslu chápeme tak, že ide o myšlienku pozostávajúcu z toho istého predmetu a negácie neúplného zmyslu.) Nazdávam sa, že jedine zvyk stotožňovať zmysel s myšlienkou spôsobuje, že sa nám to zdá ako neprijateľné.

Pokúšal som sa navrhnuť spôsob, ako narábať s vetami obsahujúcimi demonstratíva pomocou pojmov zmyslu, myšlienky a nepriameho referenta spôsobom, ktorý je kompatibilný s Fregeho zavedením týchto pojmov, ale je nezlučiteľný s jeho stotožneniami. Nechcem naznačiť, že Frege mohol urobiť tieto zmeny a zvyšok svojho systému nechať nedotknutý. Najmä idea individualizácie myšlienok pomocou predmetov či postupnosti predmetov by evidentne do jeho systému nezapadla. Stotožnenie myšlienky s úplným zmyslom nebolo spontánne, ale bolo výsledkom tlaku z mnohých smerov. Netvrdím, že som sledoval problémy, ktoré sa dostávajú na povrch pri demonstratívach, späť k ich prapočiatkom vo Fregeho systéme.

IV

Argumentoval som, že Fregeho stotožnenie zmyslov viet s myšlienkami vedie k vážnym problémom, keď sa berú do úvahy vety obsahujúce demonstratíva. Zdá sa, že použitie takejto vety v kontexte poskytuje iba neúplný zmysel a predmet, nie úplný zmysel takého druhu, akým mala byť fregeovská myšlienka. Frege pravdepodobne predpokladal, že kontext poskytuje nielen predmet, ale nejakým spôsobom aj kompletizujúci zmysel. Zdá sa, že

takýto zmysel sa dá nájsť iba v mysli človeka, ktorý uchopuje myšlienku vyjadrenú vetou, a nikde inde. Ale na to, aby sme takej vete rozumeli, nie je ani nevyhnutné, ani postačujúce uchopiť a asociovať s hodnotou demonstratíva nejaký takýto zmysel. Fregeho odvolanie sa na nekomunikovateľné zmysly v prípade slova „ja“ predstavuje pravdepodobne neprijateľný pokus vyrovnat' sa s týmito problémami. Treba sa vzdať stotožnenia zmyslu s myšlienkou. To by nám umožnilo chápať zmysel ako procedúru určenia referenta z kontextu; myšlienku by zasa identifikovali neúplný zmysel a hodnota demonstratíva. Stotožnenia myšlienky s nepriamym referentom vety v dosahu kognitívneho slovesa sa vzdať nemusíme.⁷

Z anglického originálu preložil Jozef Žilinek

POĎAKOVANIE PREKLADATEĽA

Ďakujem Mariánovi Zouharovi za mnohé pripomienky a návrhy, ktoré zlepšili pôvodnú verziu môjho prekladu, tiež za pomoc pri terminologických a štylistických úpravách textu.

Tento preklad vznikol na Filozofickom ústave SAV v Bratislave ako súčasť grantového projektu VEGA č. 2/3157/23.

⁷ Veľmi mi pomohli diskusie na tieto témy s Robertom Adamsom, Michaelom Bratmanom, Tylerom Burgeom, Keithom Donnellanom, Dagfinnom Follesdalom, Alvinom Goldmanom, Hollym Goldmanom, Davidom Kaplanom a Juliusom Moravesikom. Túto stat' som napísal ako Guggenheim Fellow a počas študijného voľna udeleného Stanfordskou univerzitou. Obom inštitúciám ďakujem za ich podporu.